

प्रकाशक—

ग्रन्थकार श्रीकालीकुमार देवशर्मा

दक्षिणा—तत्त्वोपलब्धिः ।

५

प्राप्तिस्थानम्—

संस्कृत शिक्षाप्रसार

वर्द्धमान, बोरहाट ।

उत्सर्गः

संसारव्याधिजुष्टं श्रुतिवचनगुरु मां निरीक्ष्य मततमम्
योऽविज्ञातस्वरूपं सततमकथयत् स्वात्मतत्त्वं यथार्थम् ।
यस्माद् विद्येयमाप्ता विरचयितुमर्हं बोधदेतोः समर्थः
तत्स्मृत्यर्थं प्रणीतं चिरमभयपदेऽस्वपितं पुस्तकं मे ॥

गुरुम्

प्रति

ग्रन्थकारः ।

—अभिमतम्—

ग्रन्थस्यास्यार्थे विषयमहं सम्यगालोच्य मन्ये
वेदान्तानां यदयमपरः सर्वतत्त्वानि धत्ते ।
वादान् भिन्नान् च ललितगिरा सोपपत्तया छिनत्ति
जिज्ञासूनां सद्वगतये यातु वेदान्तपाठ्यम् ॥

इति

वर्द्धमान राजकीय विजयचतुष्पाठीस्थ वेदान्तशास्त्राध्यापक
श्रीहरेन्द्रनाथ देवशर्मा निवेदयति ।

PREFACE

It is sheer externalism of the people and also inspiration from my venerable preceptor which have moved me to compose this little book of Vedanta-philosophy. A man can never get peace of mind through outward enchantments. They may allure human mind for a while but do not bear the test of real satisfaction. A man moves so far from his real soul, which is pure consciousness, that he finds a bundle of distress in his mind and does not understand what his real self is. It is non-realisation of his own proper self which causes his miseries. In this little book, I have mentioned various reasonings to remove this sort of ignorance. In consequence, the unknown proper self would be illuminated in its own light by constant deliberation on earnest query to know simple subjective consciousness. I have also put forth various reasonings to assert the pantheistic truth of the Vedantists by refuting contradictory views of other philosophers. Immortal words of the Scripture are authentic proof to subside other philosophers and to strengthen the pantheistic view of the Vedanta in the emancipation of the finite soul.

VEDANTANUBHUTIKARIKA

According to Vedanta this world is the illusion of the Brahman, the supreme being, and the Brahman alone is the truth. What appears as substantial viz., the objective world is nothing but an illusion of the supreme soul, as it stands on the supreme soul and has no separate existence beyond it. Then again concerning simple, pure and subjective consciousness Vedanta says, there is no difference between finite and infinite being. This realisation of identity to a finite being is salvation which is the main problem of Vedanta where Vedic words are these

“अथमात्मा ब्रह्म” “तत्त्वमसि” “अहं ब्रह्मास्मीति”

The difference that we find exists in the particularity and that particularity cannot stand alone :

“वाचारम्भणं विकारं नामधेयम् मृत्तिकेत्येव सत्यम्” “नेह
नानास्ति किञ्चन” “एकमेवाद्वितीयम्”

Therefore it is proved that every thing that we take as many exists only in name but not as a substance.

Substance is always one and the same. It never varies or changes, nor decays or perishes. So it is quite true that one of us is substance not our varying states and

PREFACE

moods. "सर्वं खल्विदं ब्रह्म", A Scholastic thinker, properly equipped with sanskrit knowledge and having a keen interest in Vedanta philosophy, will find more subtle discussions about it within the body of the book. So I wish not to speak more here about it.

In these days of Journalism finding no further issue of a book of this type, I feel the 'necessity' of undertaking such an improbable task which scholars, I venture to have, will not fail to recognise and appreciate. The language of the book is sanskrit which is most simple and ordinary. It will create no terror to the mind which is accustomed to think in this line. Though it will not have a large number of readers yet I hope to get full sympathy from Pandits, Adhapakas and from the Heads of the Sanskrit learning in our country maintained by our Government. If they select it in the syllabus of the Vedanta-study and add a commentary to it, then my intellectual labour will reap its good harvest.

Lastly, thinking it my duty only to do some eternal good to human being, I have written this book and myself do not expect to have any honour or publicity on this account. That is the ideal of निष्कामकर्मयोगः instructed to Arjuna by lord Sri Krishna in भगवद्गीता । "कर्मण्येवाधिकारस्ते

VEDANTANUBHUTIKARIKA

मा फलेषु कदाचन” So It is left to my sensible readers, who I am sure, will do what is left undone. As a result, it was first taken by the Sanskrit Sahitya Parishad of Calcutta which had published it by part in various issues of its monthly Sanskrit Patrika for which I shall remain ever grateful to, it. Now being revised and collected in a book form I think it will remain ever on the services of man-kind.

THE AUTHOR.

शुद्धिपत्रम्

पृ: नं	श्लो: नं	पा: नं	अशुद्ध	शुद्धं
३	९	४	यत्	यत्
४	१४	३	पोरुपया	पोरुपेया
७	२४	१	मन्त्रलोकं	मर्त्यलोकं
१५	५६	१	सर्वमुक्तिः प्रसङ्गः	सर्वसुक्तिप्रसङ्गः
१५	५८	३	वैदान्तिकाम्	वैदान्तिकानाम्
२७	१०६	१	सति विषयात्	सति हि विषयात्
३९	१५५	२	श्रेष्ठ	श्रेष्ठ
४६	१८०	१	सुविदितया	सुविदिततया
४९	१९५	४	बुधानम्	बुधानाम्

वेदान्तानुभूतिकारिका

ग्रन्थारम्भः

अज्ञानां वेदनायावपुरपि सवपुर्जायते माययायत्
यस्मिंश्चाभासमानौ विषयविषयिनौ चिज्जिह्वौ विश्वरूपौ ।
साकारं यन्न सत्यं भवभयशपनं त्वेकमेवाद्वितीयम्
देवादीनां यदद्यत्र पदमभयमजं चिन्मयं तन्नमामि ॥ १

सर्वास्थानं भवदपिपदं यत्त्वनाधारमेकम्
बह्वप्येकं सगुणमगुणं वाऽशरीरं शरीरे ।
भावाभावौ गमयति गुणौ यत् सदेकं विरुद्धौ
सत्यत्वेन ध्रुवमिहभवेज्ज्ञानमात्रं तथा तत् ॥ २

पूर्णं तद्धि स्वयमुदयते नो भवेत् कर्तृजन्यम्
यस्माद्भातं निखिलभुवनं तद्धियोन्मेषयेत् कः ।
तद्वोधे वै विमतिजननाद्वादिनां दृष्टिभेदात्
साक्षिज्ञानस्फुरितमनु तत् प्रोच्यतेऽतः सुधीभ्यः ॥ ३

कर्माकर्ता स्वयमकरणा दीक्षते केवलं यो
 मायामेकां विभवति ततो दर्शनद्रष्टृदृश्यम् ।
 आत्मा सोऽजगति रचिते वीक्षणात् साक्षिरूपः
 निर्योगोऽपि स्फुटिततिरिलः शुद्धचैतन्यमेव ॥ ४

चैतन्यं यद्विरचितं संपद्यते, यन्न कर्तुं
 ॥ शुद्धं पूर्णं परमधिकृतञ्चोच्यते तद्वि साक्षि ।
 तज्ज्ञानं वै बलवत्समं स्याद्विगेषेन नोचेत्
 युक्त्या तस्मादपरिमतिश्चागमैः खण्डनीया ॥ ५

प्रत्यक्षेण ग्रहणविषयान् केवलं वै प्रमेयान् ।
 ये मन्यन्ते ननु कथमिहाकारणवात्म्यहीनः ।
 यः प्रत्यक्षं खलु तदधिकं नेन्दियैः संगृहीतम्
 सीमावद्धं सकलकरणं किं स्वरूपं मृषास्यात् ॥ ६

कार्ग्यद्रव्यं भुवनमखिलं दृश्यरूपेण वेद्यम्
 मायासृष्टं किमपि न भवेदिन्द्रियं यत्प्रमाणम् ।
 स्थूलज्ञानं ननु मुनिजनाः क्लेशजातं तदाहुः
 चित्तारामं कथमपि यतः साधु नामोति जीवः ॥ ७

- प्रत्यक्षेन स्फुरति न मतौ कृतस्त्रशब्दप्रमाणम् ।
निर्दिष्टत्वात् तदधिकुरुते नैव विश्वं समग्रम् ।
प्रत्येत्यन्यं च तदतिशयं द्रव्यमस्तीति सर्व्वः ।
६ प्रत्यक्षज्ञो विरमतु ततः सत्यतत्त्वानुभूतेः ॥ ८

प्रत्यक्षं न शपयति ह यत्सर्व्ववस्तुस्वरूपम् ।
किन्त्येतद्विप्रभवति वरं येन शब्दादिवोधे ।
नो तेनास्मादविषयगतं वस्तु किञ्चित् कथं वा ।
यत् प्रत्यक्षं तदभिदधतां नाथ वादः प्रमाणम् ॥ ९

कार्ग्यं दृष्ट्वञ्ज्मिति कुशलाः कर्तुं देवं विदन्ति ।
विस्मृत्येशं तमपि जटिले ये यतन्ते चित्तर्के ।
लिङ्गाभावात् परमपुरुषो हेतुभिर्नानुमेयः ।
तत्त्वं मृतत्वा वचनरचना निष्फला तार्किकाणाम् ॥ १०

व्याप्तिज्ञानं लिङ्गं न करणं स्याद्दृष्टार्थबोधे ।
द्वैताभावे सहचरविधे स्तम्भता कानुमातुः ।
साक्षाद् ह्य तमसि वचनान्नोपपादानंमात्रम् ।
जीवोपाधौ व्यवहितकरं वै स्वरूपोपलब्धेः ॥ ११

व्याप्तिः पक्षोऽनुमितिषु तथा स्युः परामर्शं आदौ
 न प्रत्यक्षाग्रहि तंत इह स्वप्रतिष्ठं प्रमाणम् ।
 नानाद्वैत्तादननुमितचिज्ज्ञापकं नानुमानम्
 तस्मान्मानं कथमनुमिति ब्रह्मतत्त्वानुभूतौ ॥ १२

आत्मज्ञानं परमुपमया लभ्यते नापरोक्षम्
 आत्मा सत्यः सकलमनूनं केन तुल्योऽयमेकः ।
 आकाशादेः श्रुतिषु तुलनां दीयते ब्रह्म सर्व्वम्
 यज्ज्ञानार्थं चित्तउपहिताकार एकत्र कल्पतः ॥ १३

स्वार्थाभावाद् विपरिहृते निर्गुणे निष्क्रिये वा
 दुर्वोधे किं सति कलनया चिन्तया सेवया वा ।
 भ्रान्त्याछिन्ना नरमतिरतोऽपौरुषया श्रुतिर्या
 मोक्षज्ञानं समधु ददती केवलं प्रापनीया ॥ १४

कर्मज्ञाने श्रुतिषु विदिते द्वे नराणां विवेचे
 कर्मैत्यत्त्वा कथमिह वरं चक्षते ज्ञानमेके ।
 यज्ञेनेति श्रुतिरनुभवात् कर्मणोऽस्तिप्रयोगः
 चेतःशुद्ध्या इदमपि पुनर्याच्यते ज्ञानिना वै ॥ १५

कर्मार्थस्य परमवगतन्तुप्रमाणं श्रुतीनाम्
 आनर्थक्यं तदनवभृताः तेन भीमांसकानाम् ।
 कोऽकर्षाव्ये स्वगतविषये वस्तुमात्रे यतेत
 सध्वान्नाया विधिपरतया युज्यमानास्ततः सुतः ॥ १६

कार्यार्थिभ्यो न विधिरहितं ब्रह्म किञ्चित् सतत्त्वं
 श्रोतव्यादिश्रुतिविधिपरं श्रूयते ब्रह्म यस्मात् ।
 स्वर्गादिः स्यादिति फलधिंया कर्म कुर्वन्ति सर्वे
 आन्नायानां तत उपनिषद्भागं एवार्थवादः ॥ १७

धर्मार्थिभ्यो श्रुतिविषयको चोदितो ब्रौ क्रियाया
 जीवाः सर्वे क्षणमपि दिना कर्म तिष्ठन्ति नाव ।
 मोक्षः स्वर्गो न किमपि ततः कर्मणा वै स लभ्यः
 इत्थं वादो नृप सुचलितोऽकारि भीमांसकेन ॥ १८

वेदान्ती वः प्रथमपदबीमात्मनोऽव क्रियायाम्
 नास्वीकारं जगति कुरुते बुद्धिभेदाज्जनानाम् ।
 इच्छा प्राप्तुं न भवति समा सम्बिदामुक्तिदावप्रां
 यत्तथ त्वा धरमनुभवे स्यात्ततो भूम्नि बाधः ॥ १९

आत्मायं वै श्रुतिषु कथितं कर्म यागादि सर्जम्
 आनर्थक्यं कथमुपनिषद् याति तं धोधयन्ती ॥ १८ ॥
 नाविज्ञाते स्वगतविषये यस्तुमात्रेऽप्ययत्रः ॥ १९ ॥
 दुःखोच्छेदो ज्ञः भवति अतः कर्मणा केवलेन ॥ २० ॥

ज्ञानात्मानं रसमुपतिपत्तयते नार्थवादम् ॥ २१ ॥
 श्रोतव्यादि श्रुतिरभिनवं ब्रह्म कर्तुं विधिः किम् ॥
 नित्यं ब्रह्म स्थितमथविधिर्नेह काय्यं कुतो धा ॥ २२ ॥
 कर्मप्राप्तं न तदव ततश्चक्रियाः सन्ति सर्वदाः ॥ २३ ॥

नापूर्वः स्याद्विधिरिह सतो ब्रह्मनोऽप्राप्तिमूलम् ॥
 अप्राप्तांशमजनकतया तस्य पूर्णात्मनोऽन्यथा ॥ २४ ॥
 नित्यसुखात्तु निष्कमविधिर्नेतरप्राप्तिदानम् ॥ २५ ॥
 नामान्यथा किमपि न श्रुतः प्रारिसंख्यं विधानम् ॥ २६ ॥

स्वात्मत्वेन त्रिविधिरहितं ब्रह्म यन्नित्यमात्म ॥ २७ ॥
 एवंभावो विदिततया सच्च कर्मनिषेधः ॥ २८ ॥
 वेदान्तार्थः समवगमयन् निष्फलो नोपरन्तु ॥ २९ ॥
 सन्दिरधार्थ्यं जनयति पुनर्धर्मताञ्च प्रवृत्तिम् ॥ ३० ॥

क्षीणे पुण्ये ननु दिविपदो मत्तल्लोके विशन्ति ॥
 स्योऽनित्यत्वात् कथमयं भवेत् स्वर्गलाभो विमुक्तिः ॥
 आपत्पाताभिरैव हि सुखं स्वर्गिणो वा कथं स्यात्
 मीमांसायां न भवेति ततो मोक्षबोधो यथाधिम् ॥ २४

निष्कर्मत्वात् न चिदनुभवो धोदनाभिः सुलभ्यः ॥
 कर्तुः कार्योत्तु विकृतिफलं जायते क्षीणपुण्यम् ॥
 भेदात् कर्म प्रभवति कथं स्यादभेदस्य योगः ॥
 कर्मस्योपात्तं प्रसरति ततो मुक्तये चिद्विचारः ॥ २५

कायः सप्रः खलु तदधिकं वस्तु किञ्चिन्न तत्त्वम् ॥
 आस्था प्रेत्य स्वलति च यतो जायतीहा शरीरे ॥
 हितानन्दः स्थितमिह सुधीर्नेह तेऽमुत्र भूत्यै ॥
 चाव्याकाणां प्रचलितमंतोः मानवानां क्रियासु ॥ २६

आधारत्वं ननु जड़तनोः केवलं कल्पयतेऽतः ॥
 देहास्तित्वं यदि न पुरुषो भाति शून्यं धरायाम् ॥
 भोग्ये वाञ्छां दधति चपलां नाशशीले भवन्तः ॥
 किं बुध्यन्ते न सति न जिज्ञे कर्म कर्त्तारं जीवः ॥ २७

आदौ सत्त्वं कतिचिदणवः सप्रतिष्ठा बभूवुः
 प्रधास्यन्तः सकृद्विद्यतो द्रव्यजातं सृजन्ति ।
 चेतोजन्मापिभवति यथा गोमयाद् बृश्चिकादि
 विश्वं जातं बहुभिरनुभि र्वस्तुवादी विचष्टे ॥ २८.

प्रागुत्पत्ते स्तुचिद्वगमानेदमासीज्जगानु ।
 दृष्टान्तो तेऽपि चिदनुगमो गोमये सूक्ष्मरूपः ।
 यस्मात् कुत्रापि न चिदचितो जायते बोधसिद्धा
 सृष्टेरीशा अथ कथमणवः सृजन्तः कर्तृहीनाः ॥ २९

चेतन्याह्वा कथमथ मते ते जडश्चास्त विश्वम्
 चैतन्यज्ञं प्रतिबदति चे चानुवादी प्रतीपम् ।
 अण्वादिभ्यस्त्रिचतुरनुकं मानरूपं यथान्यत्
 तद्वत् सृष्टिश्च जडजगतो ब्रह्मणो बाधते नो ॥ ३०

चैतन्यात्मा विविधकरणा विद्यते बुद्धिरेका
 बाह्यद्रव्यं परनियमितं नास्ति सत्त्वं जडत्वात् ।
 काले स्वप्ने प्रभवति यतो धीः पदार्थानपेक्षा
 तस्माद्बुद्धे रधिकमपि नो चाह विज्ञानवादी ३१

बुद्धिर्भूय स्तनियततया ज्ञायते च प्रमाणम् । ॥ ३१ ॥
येनैकस्या नियतमपरा नो चिरं कापि वृत्तिः । ॥ ३२ ॥
यत् पूर्वं तद्धि परजनकं धीमवाहप्रमाणात् । ॥ ३३ ॥
वृत्ते भेदं स्तु ने विषयतो वासनाजन्य एव ॥ ३२ ॥

विज्ञानानामनुभविषु तत्तत्क्षणवस्थितेश्च । ॥ ३४ ॥
प्रत्यात्मानं गमयति तथा चैव सत्त्वं स्वरूपम् । ॥ ३५ ॥
यत् सत्त्वं तन्मतिविज्रितं वर्त्तमानार्थकारि । ॥ ३६ ॥
बौद्धास्तस्मात् क्षणिकमस्मिन् न स्थिरं किञ्चिदाहुः ॥ ३३ ॥

नाभायः स्याद्विजङ्गमगन्तः खण्डबुद्धिं विनैवम् । ॥ ३७ ॥
बुद्धिर्यस्मान्ननु पटयितुं किं घटः स्यात् संमर्धा । ॥ ३८ ॥
जन्मान्धस्यस्तु यदि विषयाद् बुद्धिवृत्तिर्भवेन्नो । ॥ ३९ ॥
रूपस्वप्नो जगति न तथा बाधितो बुद्धिवादः ॥ ३४ ॥

योऽ द्राक्षीत् स स्मरति च कथं प्रत्यभिज्ञाप्रमाणम् । ॥ ४० ॥
कार्योत्पत्तौ क्षणिकसमये कारणस्यास्थितेश्च । ॥ ४१ ॥
न प्राग्बुत्तिः परविजननी स्वाधिकारी स्थिरात्मा । ॥ ४२ ॥
कार्ये सत्त्वे स्पृहयति ततो न क्षणध्वंसवादः ॥ ३५ ॥

देहाधारं प्रति किमपि नो कर्तुमीश। मनिर्या
 यद्येवं नो तदधि किमपि स्यात् कथं वा प्रमाणम् ।
 वृत्तीनाञ्च क्षणिकनियमेऽस्थायि सत्त्वं मते वः ।।
 नेनत् सत्यं नियतविषयो दृश्यते तद्विधायी ॥ ३६

द्रव्यं ध्वंसं प्रवणमखिलं ज्ञायते मुण्डं सत्त्वं ॥ १ ॥
 तस्माच्चक्षुष्यं भवतु भुवनं नः। सुषुप्तिं यथादौ ॥ २ ॥
 उत्पत्तेः प्रागसदवगतेऽथ श्रुतौ मानमस्मिन् ।।
 ॥ आसीच्चक्षुष्यं जगदिदमतो मन्यते शून्यवादी ॥ ३७

नाशो मानं न भवति यतः सूक्ष्मसत्तावबोधात् ॥
 शून्यं तत्त्वं यदि किमसतः सम्प्रति स्यान्न सर्गः ।
 ब्रह्मण्येवं तदसदभिधा नामरूपच्युतार्था
 यद्येवं नो कथमसति वासीद्वचः सान्वयं स्यात् ॥ ३८

सोऽर्थः श्रुत्या मत उत कथं प्राक्सदुक्तिर्हि पश्चात्
 चासत्प्रोक्ते जगत उदिता। नात्र वैकल्पिकार्थः ।
 तेनात्यन्तं जगदिदमसच्चक्षुष्यरूपं न चाग्रे ।
 नासत्तत्त्वं न सदुपरि वा शून्यवादो यथार्थः ॥ ३९

नानावृत्तिर्भवति मनसो योगविद्यासु हेतुः ।
मोक्षप्राप्तिः परपरिणतिस्तत्र योगावसानम् ।
भिन्नोपायाः शमदमपराः क्लेशहानौ संदुक्ताः ।
योगाभ्यासाद्य फलमहिमा कीर्तितो भूतिलाभः ॥ ४०

योगः प्रोक्तः पुरमुनिना चित्तवृत्तेर्निरोधः ॥
रोधो नोचेद् विपर्ययं न मनो वेत्ति सत्स्वरूपे ।
योगैरङ्गैर्भवति हि मनः सुप्रसन्नं निरुद्धम् ॥
ततो योगः परमपुरुषे योगिनोक्तः स मोक्षः ॥ ४१

नाहङ्कारो भवति विलयो योगमार्गेण सम्पदः ॥
योगे कर्त्रा पथि सुचरिते कर्तृनाशः कथं स्यात् ॥
योगाद्भूतिर्भवतु न ततो मुक्तिप्राप्नोति विद्वान् ॥
अष्टाङ्गानान्तु न भगवतः साधनायां विरोधः ॥ ४२

चित्तस्यैवं विलयविधिना दृश्यभूतस्य सत्यम्
नावस्थानं क्षणमपि भवेद्वेष्टरि ज्ञानमात्रे ।
मोक्षो योगादिति तवमतेऽनित्यमुक्तिर्ध्रुवं स्यात्
अद्वैतेऽतो विवृतिरहिते द्वैतयोगोऽप्रमाणम् ॥ ४३

प्राणायामादिविरसतपः साधनं कायकृच्छ्रम् ।
 सिद्धिस्तस्मादपि यदणिमादि नृणां जायतां वा ।
 कोऽर्थो नित्ये परमविषये तेन विघ्नस्तु मोक्षे ।
 चिन्नित्याथेः । स ननु सरसं पूजितेऽस्तु प्रतीके ॥ ४४

निःस्वार्थाधी ढेरहरिगता या स्थिरा भक्तिरुक्ता ।
 ध्यानं सारं प्रणतिसंज्ञितं मूर्च्छिषु प्रेम तस्याम् ।
 भावावेशो विषयचिरतेर्जायते भक्तिभानाम् ।
 भक्त्या वश्यो भवति भगवान् येन भक्तेः परा का ॥ ४५

एवं भक्तिः खलु सुविर्हिता साधनायां नराणाम् ।
 यत्राविद्यास्थितिरवगता ध्यानं भक्तेऽमृत्स्वात् ।
 सान्निध्यश्चेन्नरिः भगवतः पूजयापि क्षणं तत् ।
 दन्दं नित्यं मतिविषययो र्यत्र मुक्तेः रसः कः ॥ ४६

यत्र द्वैतं प्रथत इतरश्चेतरं तत्र पश्येत्
 भक्तावेवं सति पृथगथ स्वं ह्युपास्यं तथान्यम् ।
 पश्यन् भक्तः कथमथ तयोः स्वस्वरूपन्तजानन्
 मोक्षानन्दं समरसतया ज्ञानरूपं लभेत् ॥ ४७

स्नानाचामैस्तनुरमलिना जायते किं न चेतः । ।
यत्सम्बन्धो जगति सुदृढः संशये कारणं नो । ।
श्रेयान् धर्मः खलु मतिमतां स्यात् सदाचारनिष्ठा ।
नावक्ष्येया कुशलिभिरतः सा प्रशास्तु स्वभावम् ॥ ४८

वाक्याचारान् भवदधिमतान् स्तौतुर्दंष्ट्राभिमानि । ।
नान्यत्तत्त्वञ्च यत् उदितं सेवते तान् क्व विद्वान् । ।
आत्मा पूतः स्वत इति कथं तत्र संस्कारकर्म । ।
तत्त्वज्ञानां विचरणपथो चै न दृष्टो भवद्भिः ॥ ४९

द्वे तत्त्वे च प्रकृतिपुरुषौ स्तो विधानेऽथ सांख्ये ।
कर्म प्राणा प्रकृतिरमरा विश्वसृष्टेः प्रमू र्या । ।
सैकानित्या त्रिगुणसहिता सत्त्वभूता जडापि । ।
काव्यं कर्तुं राजद्रुपं स्याद् विनैव संमर्था ॥ ५०

कूटस्था ये तु बहुपुरुषा श्वेतना निष्क्रियाश्च । ।
सौदासीन्या अनुभवरसा निर्गुणा निर्विकारा । ।
तेषामर्थं प्रकृतिरनिशं भोगमोक्षौ विपत्ते । ।
शय्यादीनामिव मुचिदिता वृत्तिरस्याः परार्था ॥ ५१

एकं सांख्यं जगति तनुते विंशतिं पञ्च चार्थान्
 सर्व्वेऽथ च त्रिभुवनकरं नेश्वरं स्वीकरोति ।
 धीरेका वै भृशमभिमता कर्मणां नात्र मानम्
 मोक्षः पुंसः पृथगवगमः स्यादनादेः प्रकृत्याः ॥ ५२

सांख्यं तत्त्वं श्रुतिभिरपि च स्थापितत्वात् सुमान्यम्
 प्राप्तैः पुंभिः कथमगणितं साम्यभावं प्रधानम् ।
 अव्यक्तत्वादखिलजगतो यज्जडत्वात्तु योनिः
 नेत्यं किञ्चिद् वदति कपिलः सांख्यकारोऽप्रमाणम् ॥ ५३

सांख्योक्ता चेत् प्रकृतिरचितिः कर्म शक्ता विधातुम्
 कस्मान्मृन्न स्वत इह घटं कुम्भकारं विनैवम् ।
 विश्वोत्पत्तेः प्रकृतिरथ नो हेतुरेका कदापि
 यस्याः सत्ता पुरुषकलिता दृश्यते केवलं वै ॥ ५४

यद्भोक्त त्वे सति नहि भवेदात्मकूटस्थतातः
 भोक्त त्वादिः पुरुषनियमो य स्त्वयोक्तः कथं स्यात् ।
 भोक्ता जीवः परमपुरुषो निर्गुण स्त्वेक एव
 श्रुत्या बाधात् पुरुषबहुता तादृशी नापनीया ॥ ५५

एकस्मिन् चै सति च पुरुषे सर्वं श्रुक्तिः प्रसङ्गः . . .
 कस्मिन् श्रुक्ते न भवति तथाज्ञानभेदान्नराणाम् ।
 यावद्देताः प्रकृतिसहिता स्तावदीशोऽस्ति सत्यम्
 नास्वीकारो वसु भगवतोऽ वैदिके च प्रधाने ॥ ५६ ॥

द्वैतास्त्रितये सति तत्र मते विंशतिः पञ्च चैव
 केनार्था वा न च तदधिकं किञ्चिदास्ते विभक्तम् ।
 वेदान्तेन व्यभिचरति नो वस्तुतन्त्रप्रधाने . . .
 सांख्यं मोक्षे न तु सममतं स्यात् प्रधाने स्वतन्त्रे ॥ ५७ ॥

सर्वज्ञात्मा त्रिभुवनपतिः कारणं स्यान्निमित्तम्
 नोपादानं भवति जगतः पक्षपातितदोषात् ।
 सम्भोगाक्षेः कथमपि च तच्चास्ति वेदान्तिकाम्
 चैतन्यत्वात् परमशरणं तार्किकाणां विधानम् ॥ ५८ ॥

उत्सर्गेऽ न्या मृदिव यदि च द्रव्यणः स्यादपेक्षा
 ना पूर्णत्वाद्भवति च तथाद्वैतसत्याच्छ्रुतीनाम् ।
 सर्वे जीवाः कृतिफलभुजः केन वैषम्यभोगौ
 मायाकार्याज्जगत उभयं द्रव्यं नो कोऽपि दोषः ॥ ५९ ॥

वस्त्वद्वैतं यदि हि नियतं निश्चितं तद्विशिष्टम् ॥
 शुद्धं ज्ञानं नहि तदधिभृद्वासुदेवः परात्मा ॥ ५० ॥
 जीवोपोस्यः स खलु वरिता तं वरेण्यं वृणीते ॥ ५१ ॥
 मायाविद्या किमपि मनुते नो विशिष्टाद्वयीशः ६० ।

वैशिष्ट्यं यद्विगनयः चितोऽद्वैतत स्तत् पृथक्किम्
 नैतद्वाह्यं तदनृतमयं केवलं तामरूपम् । ॥
 मायाविद्या सृजनविधये कल्पिता नात्र दोषः ।
 भेदोक्तिर्नो संमरसतया सांधु रामानुजस्य ॥ ६१

जीवाजीवादेय इह मंताः सप्त जैनैः पदार्थाः ।
 भेदा भूयो विवर्सननये नाम पश्चास्तिस्त्रायाः ।
 सार स्तेषामवतरति वै सप्तभङ्गी नयोऽत्र
 रत्नवग्या तनुपरिमितः सेवते मोक्षमाया ॥ ६२

क प्रामाण्यं प्रतिविपयिनि ज्ञायते चास्तिनास्त्योः
 जैनन्याये कथमपि जगत् किञ्च निर्धारितं नो ।
 आत्मा पूर्णो चृहदनुगतौ नास्य सद्गोचगृद्धी ।
 स्याज्जैनानां सुनिमतमते ज्ञानिनां नादरोऽतः ॥ ६३

वादिवातैः स्वमेतकुशलैर्युक्तिमित्यं विधाय ॥
 वेदान्तात्मा निजकरुचा भासमानोऽपि साक्षात् ।
 छत्रीभूतो जडपरधिया विस्मृतं श्रे स्वतो नः
 निर्व्याणाय प्रभवति कथं चेतसः शान्तयेऽसौ ॥ ६४

तेनाध्यासो जंगति विदितोऽसम्भवं साधयन् ये ॥
 द्रष्टुर्दृश्यं पृथंगपि मिथः शास्ति तादात्म्यभावम् ।
 अज्ञानोत्थः संविविधंकरस्तन्यतिः स्यादतस्मिन्
 स्मृत्याकारस्तु परविषये पूर्वं दृष्टावभासः ॥ ६५

यद्यन्नो तत्तदयनतया कृष्यते वस्तु सत्यम्
 सोऽध्यासः स्याद् भुवनजनको दृष्टनानाविरूपः
 मिथ्यासत्ये मिथं च मिथुनीकृत्य तेनास्यं योगः
 सत्तायास्तं प्रकटितगुणां बाह मायामविद्याम् ॥ ६६

अज्ञानाद्यद्विजगदवृत्ते सत्यमाभाति देवे
 रज्जौ सर्पभ्रममतिरिवाध्यास एवोच्यते तत् ।
 मिथ्यारूपेऽस्ति भवजनके किञ्च तत्र प्रमाणम्
 शुद्धे सत्त्वे श्रुतिमतं बहु प्राप्तयेऽस्य प्रयोगः ॥ ६७

नामाध्यासो न च सदसतोर्वैक आसीदनादिः
 ज्ञाते तत्त्वे स तु खलुसुमं नैव किञ्चित् करोति ।
 नानाकारं सति न विदिते स प्रपञ्चं प्रमृते
 सोऽवक्तव्यो भवभयकरोऽध्यास एवात्ममाया ॥ ६८

सत्तामात्रे भुवनरचनां पण्डितोऽध्यासमाह
 द्वैतज्ञाने स च सुविहितो नैति नाशं कदाचित् ।
 सत्ये मिथ्यामनिरसति वा सत्यमुद्विष्यतः सः
 दुःखाग्रेषु व्यवहृतिकरोभोक्तभोग्येन्द्रियेषु ॥ ६९

काध्यासस्य स्थितिरवगता ब्रह्मनि ज्ञानमात्रे ,
 या जीवानां भ्रमविजनिता दृश्यते दृश्यसत्त्वे ।
 तेनाध्यासो न खलु सुगमस्तत्र विश्वाकृतिश्च
 नेदं सत्यं जगदधर्मेन्निष्कलः स प्रपासः ॥ ७०

मिथ्याभूता दधति विकृतिं रज्जुसर्पादयः किम्
 येनाध्यासः सृजति पुरुषे बोधमात्रे विकारम् ।
 जीवाध्यासो भ्रमविरहिते सत्स्वरूपे च माभूत्
 विश्वाकारा परमपुरुषे कल्पना भासतान्तु ॥ ७१

अध्यस्तत्वे भवति जगतः किं प्रमाणं सुलभ्यम्
सत्यं सत्त्वं चरममभवेदस्य भावोपलब्धेः ।

स्वाविद्यायान्तु सदवभृतो दृश्यते यस्य भावः

तस्यास्तित्वं कथमविरतं स्यान्निरास्य सत्यबोधे ॥ ७२

यद्यध्यासो न भवति ततो वस्तु न स्याद्वितीयम्
नाप्रत्यक्षे तन्मलिनता दृश्यते व्योम्नि बालैः ।

नासम्भाव्यं सदनवभृतौ स्यात् कुतोऽप्यस्य द्वेता

ऐवगेन स्यात् स च सदसतो मायिकत्वे तसत्त्वे ॥ ७३

सामञ्जस्यं खलु सदसतो रेवमध्यासमानम्

येनाविद्या किल बलवती सप्रमाणा गृहीता ।

तस्या जाता विषयबहुला निश्चितं मोहशोकाः

हानं तस्याः कथमभवेत्तेन वेदान्तविद्या ॥ ७४

शान्तो दान्तः परमुपरतः पूतचेता विवेकी

जिज्ञासुर्षो विजितकरणः कामशून्यो मुमुक्षुः ।

तत्त्वं ध्याता यमनियमभृत्तिष्ठति ब्रह्मचारी

वेदान्तेषु क्षणितसमयः सोऽधिकारी विशिष्टः ॥ ७५

एवं धर्मा जगति लभते केवलं किं विमोक्षम्
 श्रद्धावन्तः श्रुतिषु गुरुणा मानवा बोधदिष्टाः ।
 चिन्ताशीला विनतमनस श्रेह संसारिणोऽपि
 शास्त्रज्ञाने विचरणंपरा वा स्त्रियोऽपि क्रियन्ते ॥ ७६

यस्मै कस्मै पथि विचरते चेज्जनार्यात्पविद्याः
 त्वं ब्रह्मासीत्यपि विकथिता न प्रभूते फलं तत् ।
 हास्योद्रेकं जनयति वरं वाङ्मतौ चोपदेष्टुः
 वेदान्तानां गहनविषये चिन्त्यतेऽथाधिकारी ॥ ७७

तत्त्वज्ञा ये श्रुतिषु कुशला ब्रह्मनिष्ठा विमुक्ताः
 आचार्यास्ते वचनपटवो ज्ञानवन्तश्च शान्ताः ।
 शिष्याणां प्राक्प्रबलमुमतिं तत्त्वबोधाय बुद्ध्या
 वैराग्यश्चानुभवसहिता ब्रह्मविद्यां वदेषुः ॥ ७८

सत्प्रज्ञानं यदपि परमं ब्रह्म वेद्यं नालक्ष्यम्
 सत्तामात्रे यत उपशमोलक्षणानां स्वतो वै ।
 प्रव्याख्यातुं तदपि मुचिरं चेष्टते शास्त्रकारः
 जिज्ञासूणां तदवगतये वेदसारैर्वचोभिः ॥ ७९

सत्यं ज्ञानं नियतममृतं ब्रह्म सन्मात्रमात्मा,
सादृशारं न यदयं परं संबिदानन्दरूपम् ।
एकं पूर्णं विकृतिरहितं यत् प्रकाशस्वभावम्
देवस्योक्तं त्रिभुवनभूतो लक्षणं तत् स्वरूपम् ॥८०॥

यस्माज्जातं खलु जगदिदं येन जातान्यनन्ति
यस्मिन् लीनं प्रलयसमये विश्वमेतत् स संस्वम् ॥
एवं कोऽन्यः प्रभवति सतो ब्रह्म नूनं तदेव
अन्यलक्ष्यं स्फुरेति कविषु ब्रह्मनो वै स्वकांय्मति ॥८१॥

अन्नं ब्रह्म प्रथममवधौ नेहे नानास्ति किञ्चित्
सर्वा एव श्रुतयश्चेच्छिता ब्रह्मतात्पर्यवत्यः ।
श्रूयन्तेऽन्या ननु यदभिधाः शब्दजाः किं तु ताभिः
ब्रह्मन्येव प्रकरणविधिः सर्व्व वेदान्तवाचाम् ॥ ८२ ॥

श्रूयन्ते याः श्रुतय इतरा देवतोपासनायाम्,
आत्मन्येवं विलयविधयो भीतिरोधाय ये च ।
कर्मक्षीणाः श्रुतिषु बहुला यागवाचः सकामाः
या सर्वा स्ताः परिणतिपरा ब्रह्मणि मायका वा ॥ ८३ ॥

सत्यं ब्रह्म श्रुतिषु परमं यदि वाचा न वेद्यम् ।
 बुद्ध्या नाप्यं बलिषु न बलं ज्योतिषा यन्न भातम् ॥
 नित्यं शुद्धं गुणिषु न गुणं चेतनानां हि चेतः
 द्रष्टुं वेदं सुखिषु न सुखं ज्ञाननन्दस्वरूपम् ॥ ८४ ॥

ब्रह्मानन्तं यदखिलगतं शुद्धमन्यत्र धर्मात् ॥ ८४ ॥
 सच्चाधर्मादपि यदपरं जानतां नानुभूतम् ।
 विज्ञातं यत् परमविदतां भूमरूपं तथानोः
 यदानीयो विद्युच्च महतो वा महीयोऽविनाशि ॥ ८५ ॥

ब्रह्माव्यक्तं परमविदितादवेदनाद्या परं यत् ।
 ब्रह्माश्चर्यं नृषु न च नरो यन्न जीवेषु जीवः
 दूरं तिष्ठन्न जति चरते सर्वतो यच्छयानम्
 सर्वात्मा यत् समदममदं वाचकार्ये प्वकार्यम् ॥ ८६ ॥

द्रव्यं सर्वं खलु च जगतां ब्रह्म यद्भावभावात्
 जीवानां यन्मतिषु हि मति श्रुतुपां चसुरात्मा ।
 सर्वानीष्टे यदपि च सदा ज्योतिषां ज्येतिरीशः
 यद्दृश्यां वै श्रुवनमखिलं येन तेजांसि भान्ति ॥ ८७ ॥

सर्वं यस्मात् स्फुरति हि सति ब्रह्मणि भ्राजमाने
यत्स्थित्या वै भवति विदितं यत्प्रपञ्चाद्विनैवम् ।
ब्रह्मापूर्वं परमसदृशं साक्षिभोक्तृष्वभोक्तृ
नो सामान्यो नयनविषयो यच्च कर्त्तृष्वकर्त्तृ ॥ ८८

पूर्णं ब्रह्म प्रकृतममृतं देशकालैरच्छिन्नम्
चाखण्डात्मा विकरणमजं सर्वदोषाधिहीनम् ।
निष्कम्मापि प्रकृतिजनकं शाश्वतं तत् पुराणम्
नीरूपं सत् त्रिगुणरहितं चैकमेवाद्वितीयम् ॥ ८९

॥ ब्रह्मज्ञानं श्रुतिषु विदितं चैवमाहुः परोक्षम् ॥
किं तेन स्याद् यदि नरमतिर्वैति जीवं तदन्यम् ॥
तद्भिन्नत्वं त्रयमतिकरं येन दुःखं ध्रुवं स्यात् ।
भेदाभावो नरभगवतोः कथ्यते ऽतोऽपरोक्षम् ॥ ९० ॥

भेदाभावे श्रुतय उदिता स्वरूपमस्यादयो वै
याः सुस्पष्टाः खलु मतिमतां भेददुःखप्रणाशे
स्वाविद्याजः प्रभवति कथं तेन नित्यं विभेदः
तासां श्रेयो परमथ भवेज्ज्ञानजं हि प्रमाणम् ॥ ९१ ॥

द्वौ शब्दाधौ, द्विपदजनितौ तत्त्वमौ स्तो विभिन्नौ ।
 खण्डोपाधौ गुणिनि घटते त्वं पदं भोक्तृजीवे ।
 आत्माखण्डः सततममना, स्तत् पदे बोध्यते सः ।
 भेदाभावः कथमथ तयो स्याद् विरोध्यर्थबोधात् ॥ ९२

जोबोपाधिर्न भवति, चिना सत्स्वरूपं स्वतो यः ।
 नूनं मिथ्या, स, भवतु सदा यः स्वसत्ताविहीनः ।
 मिथ्योपाधिर्न, किमपि सति त्वं स्वरूपे प्रकाशे
 आत्माखण्ड, स्वमय, न, कथं यस्य मिथ्याविभेदः ॥ ९३

नाव्याप्तिः स्यात् कथमपि सतस्तत् कथं तद्विनोत्तया
 जीयाभावः सत उपरि, चेज्जीव एतं विचारात् ।
 जीवं कृत्वा पृथगथ सतो दर्शयैवं तु न स्यात् ।
 नो संपिश्रो न सदतिशय स्तेष जीवः सदार्कः ॥ ९४

मिथ्यासक्ते अभिनहनभाग् बोध्यते त्वं तदन्यः ।
 वेदात्मानं हि तद्वितथं जीव आचार्य्यवत्त्वे ।
 वाचारम्भा रिक्तिरखिला मृत्तिरेत्येव सत्यम् ।
 कार्य्ये जीवे प्रभवति सदा कारणाभिन्नमानम् ॥ ९५

शुद्धे सत्त्वे ननु भवति वा कल्पनां जीव ईशः ।
 मिथ्यापात्रे वििलसति तयो व्यस्तकृतस्त्रप्रभेदः ।
 नास्तौ भेदः कथमपि यतः सत् स्वरूपं विनेवम् ।
 एका सत्ता हि तत् उभयोर्विद्यते निर्विशेषा ॥ ९६ ॥

तत्त्वाज्ञानाज्जगति यनुते जीव आत्मानमन्यम् ।
 ब्रह्मास्मीति श्रुतिमुवचनाद् ब्रह्म वैचायमात्मा ।
 भूयोऽभेद प्रमितिजनकाद्योपदेशाच्छ्रुतीनाम् ।
 जीवो भिन्नः कथमपि न च ब्रह्मणो विश्वभूतात् ॥ ९७ ॥

सत्यं ब्रह्म क्षयभयहरं चैव जीवस्वरूपम् ।
 मीमांसन्ते किमुपनिषदः सुष्ठु चाभेदतत्त्वम् ।
 तच्छिष्याणामसंश्लेषयः किं प्रबोधाय बाहुः ।
 जीवास्तत्त्वे सति तु विदितेऽतो न देहादिमन्तः ॥ ९८ ॥

जीवाभिन्नाः स्वत इह यतः सन्ति चाज्ञानवन्तः ।
 तत्त्वज्ञानं कथमिदमतः साधनं प्रापनीयम् ।
 रागाभावः क्षणिकविषये चात्मबोधे विचारः ।
 द्वौ चोपायौ खलु सुविदितौ तत्त्वमेकलबुद्धौ ॥ ९९ ॥

व्याधिस्थानं नियतमहितं द्वासवृद्धिस्वभावम् ।
 चानित्यं तु ह्यवयवयुतं दुःखमूलं शरीरम् ॥ १०० ॥
 यस्य स्तः वै जननमरणे नो वशं नास्ति यस्मिन् ॥ १०१ ॥
 तत्प्रीत्यालं यत इह सदा मोहदा मानसे सा ॥ १०० ॥

संसारं ये मधुरविमताः क्षेपुत्रार्थमान्ताः ।
 सम्बद्धा वै कतिपयदिनैर्नामगता वा न यान्ति ॥ १०१ ॥
 जीवानां ते सततमरयः कामपीडाकरत्नात् ।
 श्रेयोऽस्तैः किमपि न भवेज्ज्ञानिनां बाधभूतैः ॥ १०१ ॥

सारं नृणां करणजमुखं चेतपशोः कोऽस्तिभेदः ।
 नाहङ्कारोऽनवगतिरसः क्लेशहेतु हि काम्यः ।
 येनानर्थक्षययुतफलं स्यात् सकामक्रियानाम् ।
 कीर्तिं विना च वस्तु मनसो याचतेऽश्चिनः किम् ॥ १०२ ॥

सर्वं भोग्याहरणविगमं वसरक्षामु दुःखम् ।
 नातो विद्वान् श्रयति विषयान् स्वात्मनो दुःखहेतोः ।
 आत्मा पूर्णोऽखिलगततयाप्राप्तिरस्तस्य किं वा ।
 अन्यप्रेप्सा तनुमुखरुके कायसम्बन्धिनां वै ॥ १०३ ॥

सम्बन्धो वै जगति वपुषा चेतनाचेतनानाम्
तेनैवास्ते निखिलविषये रागमूलं शरीरम् ।
जीवदृष्टञ्च तदपि यदि अस्यते मृत्प्रनैवः ॥
तत्सम्बद्धं सकलमपरं निश्चितं स्याद् विनाशि ॥ १०४

संसारैस्तो मरणमननं साधनं रागमुक्तेः ॥
मूक्षमस्थूलस्वगतविषये सन्निधिध्यासनञ्च ।
त्यागाच्छान्ति भवति विभवांन्नामृतत्वस्य चाशा
तस्माज्जीवः परममभयं नाम निर्वेदमायात् ॥ १०४

चित्ते पूर्णे सति विषयाच्छान्तिमूले विरागो
मोक्षप्राप्त्यै प्रसरति ततश्चात्मसत्ये विचारः ।
शक्तिर्वुद्धे रयमिति नरैः केवलं गम्यते चेत्
मुक्तात्मानं कथमिह तयातो न संवेचि जीवः ॥ १०६ ॥

वाद्यज्ञानां जड़विषयिनी श्रीर्न तेनां च योग्या
आत्मैकाग्रान्तिषु सुमतिस्तत्त्वबोधाय युङ्क्ते ।
सत्यात्मानं प्रति विविदिषो र्थीस्तु यंचे विचारम्
सत्यं तत्त्वं विधरति तथा चागमाचोध्यैवावयम् ॥ १०७ ॥

ज्ञानाय स्तः श्रवणमनने साधने द्वे विचारे
 वाक्यान्यादाववहितमनाः कर्णयेच्चोपदेष्टुः ।
 तत्त्वं तेषां हृदिजनयितुं चिन्तयेद् वै यथार्थम्
 वक्तव्योऽतो भवति सुगमः केन चिन्ताप्रकारः ॥ १०८

नाहं देही वसनमिव मे कांय इत्येकता क
 पृष्ठ्या भेदे भवति सुगमे केन देहात्मबोधः ।
 कस्माद्वा १ स्याज्जडतनुरियं मेऽज्जडस्यप्रमाणम्
 भ्रान्त्या मृदाः समरसतया केवलं जानते तौ ॥ १०९

कायोऽनित्यः परनिर्दिष्टो यः स्वसत्ताविहीनः
 आत्मस्थित्या व्यवहतिरुः केवलं दृश्यते यः ।
 प्रत्यक्षं वै जननमरणे यस्य नित्यं जनानाम्
 सत्तामात्रं ननु कथमहं स्यां स एवाशरीरी ॥ ११०

माहं देही भवतु करणं मे स्वरूपम् ससत्त्वम्
 कानः क्लीबो बधिर इति च ज्ञानकर्मोन्ध्रियानाम् ।
 तादात्म्येन व्यवहतिरिदं प्राणिनां गोचरत्वात्
 सर्वे जीवाः करणमुखिनो नाधिकोऽहं ततो वै ॥ १११

नानाहं स्यां यदि तु करणं मे स्वरूपं बहुत्वात्,
आमृत्यो वै जगति न तथा सत्यमेकात्मबोधात् ।
शब्दादीनां भवति करणं द्वारमेवोपलब्धेः
तान्येवाहं कथमुपरिचेदस्ति तेषां नियन्ता ॥ ११२

आत्मक्षाने यदि न करणं स्यान्मनो मे स्वरूपम्
यत् सर्व्वामु प्रमितिषु मनो विद्यते सारभूतम् ।
चेतोजन्यं हि सुखमसुखं संस्कृती द्वे मराणाम्
ताभ्यां जीवो भवति सचज्जो निश्चितं स्यां मनोऽहम् ॥ ११३

प्रत्याहारान्नु कथमहं स्यां मनो यन्नियम्यम्
द्रष्टा योऽहं मनस इह किं स स्वदृश्यं मनः स्यात् ।
दुःखानन्दौ यदि हि मनसो नो कुतो भोक्तृहोनौ
तस्मान्नाहं प्रकृतिषु मनः संशयाधार एव ॥ ११४

जीवाः सर्व्वे यत इह सदा सक्रिया लब्धसत्त्वाः
पञ्चप्राणैर्न तदुपशमे सम्भवेत् कापि वृत्तिः ।
क्षुत्तृप्णे स्तः सुविदिततया प्राणिनां प्राणधर्म्मौ
तस्मात् प्राणा अहमपि यत स्तत्स्थिते श्रित्तशान्तौ ॥ ११५

जीवत्वस्याथ यदि चलनं केवलं लक्षणं स्यात्
 यानादीना मपि समतया जीवता किन्तु नैतत् ।
 चैतन्येन प्रभवति सदा जीवतां नैव सुप्तौ ।
 ज्ञानाभावः स्तु चित इह तद्वोधकत्वेन सत्ता ॥ ११६

सत्यं प्राणा जड़तनुधृतौ केवलं शक्तिमन्तः
 काचित्तेषां न च जड़तया विद्यते ज्ञानवृत्तिः
 चैतन्यात्माऽमुजनिततया नाशंनायापिपासे
 नाहं प्राणाश्चिति मयि यतः केवलं न क्रियैव ॥ ११७

ज्ञेये ज्ञानं जनयति यतो धी श्रिदाभासकत्वात्
 सव्यापारा च हितमहिताद् या वरं निश्चिनोति ।
 यत्प्रामाण्यं सकलविषये स्याद् विचारात्मिका या
 चेतः प्राणा यदि च न ततो बुद्धिरेव त्वहं सा ॥ ११८

एका बुद्धिः किमपि न यतो चेत्ति सास्तत्रात्मसत्त्वे
 आत्माभावे न भवति पुनर्ज्ञानकार्यैव यत् सा ।
 आत्मा तस्याः परत उदितो भासकत्वाद् धियोऽतः
 नाहं दृश्यं घटिरिह यधि द्रष्टरि स्तत्रायमाने ॥ ११९

प्राणं ब्रह्म श्रुतिषु च मनो ब्रह्म यद्येवमुक्तम्
विज्ञानं वा तदपि च तथा नाभिधैषां तदर्थः ।
एषां ब्रह्म श्रुतिषु कथने स्यात् स्वरूपार्थ एव
बुद्ध्यादीनामपरममतिर्नाभिधार्थेऽत्र दोषः ॥ १२०

प्रत्यात्मं यत्पृथग्वगतं स्याभिमानप्रवृत्तेः
साहङ्कारो जगति मुद्दं ज्ञायते तेन जीवः ।
स्वल्पशब्दादसकलतया मेऽपि चात्मा विशिष्टः
स्वाहं बृत्त्या सततमविनाभाव आस्तां स्वरूपम् ॥ १२१

स्वाहङ्कारं यदहमवरं वेद्मि तन्न स्वरूपम्
खण्डं दृश्यं भवति स सदा मेऽहमस्मीति बोधात् ।
हृदयत्वेन स्फुरणरहितोऽपेक्षते चान्यसत्त्वम्
सोऽन्याधीनश्चिद्विमतो नो भवेन्मोऽत आत्मा ॥ १२२

एवं योऽत्र प्रविदिततया कथं हङ्कार आस्ते
मिथ्या नूनं स भवति जडो नैव मे चित्स्वरूपः ।
खण्डत्वं यत्पृथग्वगतं वस्तु किञ्चिन्न तस्मात्
पूर्णं शुद्धं परमवसितं ज्ञानमात्रं स्वरूपम् ॥ १२३

वैशिष्ट्येन समहमिति यज्ज्ञायते जीवभेदः
 चेतोवृत्तेः स चिदिव भुवां बुध्यते कार्यकारी ।
 सत्यप्तेव स विदिततया वस्तु दृश्यञ्च नष्टम्
 सन्विन्याव यदनुविदितं तद्धि सर्वस्वरूपम् ॥ १२४

देहादीनां तदहमवधे नास्ति चेदात्मसाम्यम्
 कस्मान्नूयः खलु ममनया क्षौद्रपुद्गार्थकान्ताः
 यान्ति स्पष्टं पृथग्वगता आत्मनो वा तदैक्यम्
 आत्मैक्यार्था न भवति कया वाद्यभूतेषु तेषु ॥ १२५

एवं युक्त्या चिति मयि कृते सर्वकार्यापवादे
 आत्मन्यस्मिन् चिदपरतया कल्पितानेकभावे ।
 प्रत्यक्षेऽपि स्खलति सकलं विद्यते नैव किञ्चित्
 आत्मज्ञाने भवति च ततः सत्यसिद्धान्त एषः ॥ १२६

नाहङ्कारो न वसु न मनो नेन्द्रियं नापि बुद्धिः
 न प्राणा नो तनु रथ न वा भूतवर्गो न जाग्रत् ।
 न स्वप्नो नानवगति रतो नैव कर्त्ता न भोक्ता
 ब्रह्मैकं सच्चिदमहमजं साक्षिचेतन्यमात्रम् ॥ १२७

स्यमाद्यात्ते मम न च फलं स्वप्नजाग्रतसुषुप्तिः ।
 याथाव्ययं तद्वि सहजतया चात्मनो वेदनाय ।
 स्वावस्था स्ता अनियततया सात्मनो वर्तमानाः
 तद्व्यावृत्तिः क्रियत अधुना तत्क्रियावर्णनेन ॥ १२८

जाग्रत्कालो विविधविषयेऽस्यापि बध्नाति जीवं
 स्थूलं विश्वं गमयति तदा केवलं नामरूपम् ।
 येन स्वप्नो बहिरुपंरतिं प्रापयत्येव तेषाम्
 भावाः सन्धेर् यदनृततया नामरूपव्यवस्था ॥ १२९

चित्तस्पन्दाद् यदखिलगतं सूक्ष्मरूपं शरीरम्
 तन्मेऽलीकं खलु तुलनया जाग्रतः सत्यवृत्तेः ।
 स्वप्नावस्था विचलति यदा जाग्रदापाति चैवम्
 नात्मद्वयं विसृज्यतया नित्यता नो तयोर्न ॥ १३०

सामान्यं यच्च मन उभयोः स्यात् तदेव स्वरूपम्
 आत्मास्तित्ते तदपि विलयं याति काले सुषुप्तौ ।
 बीजाकाराखिलजननभू धित्यविद्यात्मिका सा
 माता नाहं किमपि तु सुखं दुःखं एवं विबोधात् ॥ १३१

ज्ञानाभावो विपर्ययर्हितः सोऽपि दीर्घं न युङ्क्ते
 तत्रानन्दो विरम्येति तथा बुध्यते प्राज्ञजीवैः ।
 यस्मात् स्यापो न भवति सदा स्वमजाग्रत्प्रवाधात्
 जीवोवस्था अनियततया तिस्र एव त्रैसल्याः ॥ १३२

यात्यायात्यात्मनि न च सदातिष्ठतीति व्यवस्थाः ।
 सत्त्वा एव स्थितिपरतया दृश्यमाना अनित्याः ।
 ता एकस्या स्तदपरतया चेत् परावर्त्तमानाः
 व्यावर्त्तन्ते कथमपि सतो नात्मनः सुखः स्वरूपम् ॥ १३३

साहं चेतो यदि चलतया स्वमजाग्रत्सु नात्मा
 अज्ञानन्तु प्रभवति समं यत्त्रयवस्थासु मूलम् ।
 अव्यक्तं तत् प्रवदति न वै वस्तु नावस्सनादि
 को वा दोषो यदि भवति तत् कारणत्वात् स्वरूपम् ॥ १३४

ज्ञातेऽज्ञाने स्मरणमधुना येन सुप्तोत्थितस्य
 तेनाज्ञानं न विदिततया स्यात्तदाभानकृचित् ।
 द्वैतोत्पत्तौ भवतु चिति तच्चादृशं प्राग् यदुक्तम्
 ज्ञाते तद्वो किमपि न हि तत् किं कथं मे स्वरूपम् ॥ १३५

जीवो जाग्रज्जगति विपयैः स्वात्मभावे रय्यास्ते ॥ १३५ ॥

स स्वप्नस्थस्तदिव न पुनः स्वापग स्वप्नवन्नो ॥ १३६ ॥

यद्येवं स्यात् कथमथ स ते चिच्छेलेष्वेषु नित्या ॥ १३७ ॥

सैकारूपा गमयति यदा तान् हि जीवस्वरूपम् ॥ १३८ ॥

तिस्रोऽवस्था अनियततया त्राय जीवस्वरूपमंशः

किन्तु ज्ञानं यदविषयं ताः साक्षिरूपेण वेत्ति ॥

यन्नो भिन्तो स्थितमविरतं नापि हीनं कदाचित् ॥

तेनात्मा तन्न भवति कथं त्रयं तेषु ध्रुवं यत् ॥ १३९ ॥

ज्ञाताऽज्ञानः स्फुरणजनितो यो न कर्ता तु साक्षी ॥

सोऽहं सत्यः जगदुपशमः स्वप्नकाशश्च नित्यम् ॥

सम्बिन्मात्रं विषयरहितन्तु त्रयस्थाविकाशि ॥

प्रामाण्येनाद्वयमविकृतं तद्युः सौख्यं ध्रुवं स्यात् ॥ १४० ॥

नोपादेयग्रहणमयवा द्येयदानं ध्रुवे सप्रातः

निःश्रेयो यद्द नियततया स ह्ययो र्वर्जितत्वात् ॥

चिद्भावस्य परमपगतं यद्ग्रहीतुश्च हातुः

आत्मीवास्तां नियतमथ मे तद्धि सर्वापवादं ॥ १४१ ॥

ज्ञानाज्ञाने विषयविषये जातु नैकं परे यत्
 आत्माज्ञाने युगपदिह वै तत् कथं स्याद् प्रमाणम् ।
 वस्त्वज्ञानं किमपि नहि तन्न द्वयोः स्याद् विरोधः ।
 तादृक् मिथ्या किमपि सति चेत् सृष्टये तेन किं स्यात् ॥ १४०

नामाज्ञानं स्वत इह न गृह्यते कार्यकारि
 वस्त्वज्ञानं तदपि न वृणां निर्विशेषा त्वविद्या ।
 तत्त्वाज्ञानास्फुरणजनितं दृश्यते केवलं तत्
 ज्ञाते तत्त्वे किमपि न भवेदात्मनि ग्राह्यभावात् ॥ १४१

जीवे विद्या तद्वेशमता त्वीश्वरे सेञ्जया सा
 सृष्ट्या माया बहुविकरणे वस्तु नो सा विवेके ।
 नैवं सत्त्वं भवदपि ततोऽनन्तमज्ञानमास्ते
 ज्ञानी तन्नो किमपि मनुते स्वात्ममायां तथेशः ॥ १४२

नातोऽज्ञानं न तदुपगतं वस्तु किञ्चित् सतोऽन्यत्
 किन्तु पाप्मि स्तदखिलमसन्नामरूपात्मकं वै ।
 सत् सत्यत्वं चिरमविकृतं तेन विद्यान् विवेकी
 सर्वस्यैवं श्रुतिरपि तथा श्रावयत्येव तत्त्वम् ॥ १४३

यन्मां मृत्योरमृतमपरं वासतो मां सदैकं
 वा मां ज्योतिर्गमय तमसश्चेति वेदान्तवाक्यम् ।
 जीवसैश्वर्यं सद्वगतये प्रार्थनायाञ्च सत्याम्
 सद्वस्तुत्वं कलयति ततोऽसत्तमो मृतुप्ररन्त्यत् ॥ १४४

अन्नादे र्यत् परत उदितं पञ्चकोषादिमुक्तम्
 सन्मात्रं तद्वरचयित् पुनः कारणत्वेन विश्वम् ।
 तादृक् सत्यं गमयन्ति दृढं ब्रह्मपुच्छा प्रतिष्ठा
 नन्दं विद्वान् ह्यभयमयन्ते ब्रह्मण स्तैत्तिरीये ॥ १४५

ब्रह्मैवात्मा सा भवति च यो ब्रह्म वेदापरोक्षम्
 ज्ञानान्मोक्षोऽनुभवति यत स्तं विदित्वा तिमृतुप्रम् ।
 नान्यः पन्था धरमगतये विद्यते चायनाय
 ज्ञानं देवं श्रुतिभिरसकृज् ज्ञायते कर्मशेषम् ॥ १४६

एवं ज्ञाने हृदयनहनं भिद्यते ज्ञानिनोऽथ
 छिद्यन्ते वा अपगततया संशया स्तेन सर्व्वे ।
 क्षीयन्तेऽस्य प्रविदिततया सर्व्वकर्म्मणि सत्यम्
 मोक्षसेनामृतफलमिदं सम्विदो वेदमानम् ॥ १४७

कस्त्वं भूयः श्रुतिगुरुकृतान्नोति बुद्धिप्रभावात् ।
 नष्टेऽज्ञाने त्वमसि दक्षम स्तद्वदात्मप्रकाशः ।
 स्वव्यक्तोऽपि स्फुरति भ्रूदिति ध्यायतः सत्स्वरूपम्
 एवमं मोक्षो नियतविदितः स्वान्यबोधो यथार्थम् ॥ १४८

कर्त्रायासै रसकृदपि नो जायते कर्त्तृहा । स ।
 किन्त्वव्यक्तात् किमपि स चिना कारणात् सेव्यते वै ।
 तेनानित्यो न भवति स नो वा क्रियासाध्य एव
 दृश्यत्वेन स्फुटति स मते कर्त्तरि ज्ञानरूपः ॥ १४९

नोत्पाद्योऽतः स नियततया नो विकार्य्यश्च नाप्यः
 संस्कार्य्यो नो अविपयतया च क्रियाया यतः सः ।
 मिथ्याविद्यापटनिरसनात्तत्प्रकाशः स्थितोऽपि
 स्पष्टं जीव भवति सततं तस्य तादृग् विशेषः ॥ १५०

शुद्धज्ञाने कं स इह यतो बन्धनं यस्य मुक्तिः
तस्यैवस्यादिति विनियमं स्तेन जीवस्य मोक्षः ।
एवं जीवे किमपि न चित्तं स्थितं प्रकृत्या चिदेव
ज्ञानोन्मेषे न किमपि ततः कस्य वा बन्धमोक्षौ ॥ १५२

मूर्त्यो यादृग् दिनकरतया सञ्चलोकस्य चक्षुः
अस्पृष्टः सन् न नयनगतैर्लिप्यते वायुदोषैः ।
शुद्धज्ञानं तदिह च परं सर्वभूतान्तरात्मा
तिष्ठद्भुक्तं न भवति तथा जीवबन्धादिदोषैः ॥ १५३

नान्तर्भूते सवितरि यथा दर्पणे विम्बितेऽत्र
तच्छ्रयाया द्रुतिजनकता विद्यतेऽसत्प्रकृत्याः ।
चित्ताभासे स्थित इह जडे कर्मकृत्स्वन्यद्
वा शत्रुत्वं किमपि न तथा चैव बाध्येत जीवे ॥ १५४

कायादीनामवरविधय स्तेन जाड्यश्च गानम्
श्रुत्योक्तावयव न पुरुषादेवै परं किञ्चिदस्ति ।
सा काष्ठा सा च परमगतिर्यत्र जीवज्ञसाम्यम्
तादृग्बोधः सपरसतया चेद्भयोः स्याद्विमोक्षः ॥ १५५

भेदो नूनं विषयजनितो भाति जीवेशयोर्वै
 प्राप्य स्वल्पं विषयमखिलं वा तयोर्भेद एवम् ।
 सत्तामात्रे यदुभयसमं नास्ति भेदावकाशः
 सत्ता सत्यं पृथगतिशयो यन्मृषा नोपलब्धेः ॥ १५६

नामाकृत्योः पृथगकरणे ते कथं वा स्वतन्त्रे
 यस्मिन् सत्त्वे रचिन इव ते ज्ञायते वै स तत्त्वम् ।
 एवं न स्रुतः सत इह पृथग् जीवभावा विशेषाः
 सन्मात्रोऽहं न विकृतिरतो नामरूपानि नाना ॥ १५७

तत्त्वज्ञानं सदनतिशयं मोक्ष एवानुभूतम्
 तद्भासा यद्विदितममृतं शून्यजीवप्रपन्नम् ।
 ज्ञेयज्ञानं न यदनियतं किन्त्वविद्यापहन्तु
 शुद्धं सत्यं तदहमजडं ज्ञानमात्रं स्वरूपम् ॥ १५८

चिच्चेदेवं भवति च तथानन्द एवाप्रकारः
 भोक्तृज्ञानदो विषयजनितो नो स आनन्दमात्रम् ।
 तात्पर्यार्थः स खलु विहित स्तज्जलानागमोक्तेः
 स्वरूपेनाहमपि स रसः सचिदानन्दरूपः ॥ १५९

भिन्नार्थास्तास्तु वहिरभिधाः शब्दजा जानतेऽज्ञाः
तासां नैष प्रकृत उचितस्तु स्वरूपार्थः एकः ।
तत्त्वायं यं श्रयति मननात् स्वात्मसाम्येन विद्वान्
तेनाज्ञानात् समुदिततया शान्तिमाप्नोति पूर्णाम् ॥ १६०

स्वात्मोन्मेषोऽनुपहिततया मोक्ष एव विचारात्
तत्प्राप्तौ वा कथमिह पुनः कर्त्तृकर्मादियोगः ।
प्रामाण्यं स्यादवगमवतां प्राक्तनोद्भूतकार्यं
जीवन्मुक्तिर्न भवति ततो यद् विरोधार्थयोगात् ॥ १६१

कैवल्यन्तु प्रकृतममृतं नामतो यद् विदेहम्
तत्स्वीभूतं परिलपगतं साक्षिचैतन्यमात्रम् ।
सम्यक्नाशाद् व्यवहृतिपरं नेह बुद्ध्यादि सर्वम्
मुक्तस्यातः कथमपि जगद्दर्शनं सम्पवेन्नो ॥ १६२

ज्ञानान्मोक्षः सपदि विदुषो जीवभावोऽथ मिथ्या
तत्प्रारब्धं यदनृततया भोग्यमेवानृताङ्गैः ।
बुद्ध्या ज्ञानी सदसदखिलं कर्म्यधत्ते यथाप्तम्
एवं ज्ञाने फलानि च फले कर्मणो नास्ति बाधः ॥ १६३

पूर्वं ज्ञानोत्त इह परं सञ्चितो गामिकार्य्यं मे ।
 तत्त्वज्ञानं तदुभयविधं नाशयत्येव सत्यम् ।
 प्रारब्धं द्रकिर्लभ्यमनु ज्ञानिनः क्षीयते नो
 भोगैर्यस्य स्यतः उर्पशमो वाणवद् वेगशेषात् ॥ १६४ ॥

जीवस्य द्वाग्विलयमखिलं याति बोधक्षणेन ।
 संस्काराल्पं ह्यनृतमपि तन्नास्ति चेत् सन्निवदन्तम् ।
 एको मुक्तो भवति च ततः शासितुर्वाताभावात् ।
 नैवं ज्ञानी विचरति भवे यावदारब्धकर्म ॥ १६५ ॥

वाक्याज्ज्ञानं भवति बहौ जीवता ज्ञानिनोक्तात् ।
 व्यासादीनां व्यवहृतिरिह ज्ञायते पूर्वमेवम् ।
 मिथ्यापन्नं भवतु सकलं ज्ञानमात्रन्तु सत्यम् ।
 बुद्धो विद्वान् विचरति यथाप्राप्तसंस्कारलेशम् ॥ १६६ ॥

ज्ञानात् पश्चादपि यदि यथापूर्वदेहादि सर्वम् ।
 दुःखं तादृकं च भवति तदा ज्ञानमात्रेण कोऽर्थः ।
 ज्ञानं ह्यात्मा तदितरमसन्निधिनोत्येव विद्वान् ।
 तस्माद्दुःखं फलं त्वलु चिदुपो वा कं देहादि सर्वम् ॥ १६७ ॥

सन्धाभाना जडपरिणति मृत्युतुल्या न मुक्तिः
सम्बिद्रूपा विलसति सदा सा यथायात्यवोधात ।
जीवोपाधिः स भवतु न वा ज्ञानिन स्त न नाथः
नाप्रामाण्यं तथ यदि स वा पूर्वसं स्कारदृष्टः ॥ १६८

मिथ्यात्वेन ध्वनति यदिदं किञ्च सत्त्वं तदास्ताम्
तेन स्पृष्टं न यदवितथं ज्ञानमात्रं स्वरूपम् ।
ज्ञानेनैव विचरति बुधः सत्त्वाय्यं प्रसक्तः
जागृत्तत्र व स्फुरति सततं स्वप्रकाशस्वरूपे ॥ १६९

दग्धीभूते भ्रमविजनिते कर्त्तारि ज्ञानदीप्तया
सत्त्वं कुर्वन् किमपि न कृतं वस्तुतः स्तन्यया वै ।
कर्म्यं प्वेव न हितमहितं ज्ञानिनो वास्ति किञ्चित्
कर्म्याभ्यासान्न भवति तथा बद्धमूलस्य कर्त्तुः ॥ १७०

स्वेच्छाचारी यदि न नियमो जायते तेन विद्वान्
चिन्मृदानां तदनुकरणात् स्यान्न लोकव्यवस्था ।
ज्ञानी जानन् सकलमनुत लोकशिक्षार्थमेव
न्यायं कुर्वन् स्वल्प परिहरन्नाहितं मायं आसने ॥ १७१

स्वात्पोन्मे पे सुकृति वशतः कस्यचित् सत्यपि द्राक्
 प्रारब्धोत्थं विपमचरणं दृश्यते तीव्रवेगात् ।
 कर्म्मसैत्रवं सदसदुभयामङ्गलज्ञापनाय
 सत्यज्ञाने तदनुकरणे नैव जीवः समर्थः ॥ १७२

दुःखं मोहो रजसि तमसि स्वस्ति यच्चापि सत्त्वे
 सम्यक् कस्मिन्नपि न शमता राजते तद्गुणानाम् ।
 मिथ्यापन्नान् त्रिगुणविषयान् नात्मसाम्येन बुद्ध्वा
 निह्नै गुण्यः सदनुभविता तत्फलेषु ह्रदास्ते ॥ १७३

कर्म्म ज्ञानात् परमपि यथा ब्राह्मण स्तं विदित्वा
 प्रज्ञां कुर्याद् विदुष उदितं तत्त्वचिन्तात्मकं यत् ।
 जीवं कर्म्म स्पृशति न च तज्ज्ञानमात्रं स्वरूपम्
 जीवं धृत्वा तदमृतमतिः कर्म्मिणो नो कदाचित् ॥ १७४

जीवन्मुक्त स्थितिरवगता चानया वेदवाचा
 नास्या मानं विधिपरतया सम्बिदोऽ कृत्रिमत्वात् ।
 जीवन्मुक्ते रतिशयसुखास्वादनायैवमुक्ता
 सत्तोत्कर्षं न भजति ततः सर्वसाध्यात्मकत्वात् ॥ १७५

देहादौ प्राक् सदनवर्गते रात्मबोधो यथासीत्
तत्त्वज्ञानादथ सति तथा निश्चयात्मप्रतीतिः ।
येन ज्ञानी किमपि मनुते नात्मनोऽज्ञानकार्यम्
जीवेऽप्यास्यां त्यजति वितथे कर्त्तरि क्लेशमूले ॥ १७६

जीवे ज्ञानं भवदपि भवेन्नो स आत्मस्वरूपम्,
किन्तु ज्ञानं तमपि कुरुते दग्धवीजञ्च नष्टम् ।
जीवन्मुक्तस्थितिरपि मृषा तेन वै सम्बिदन्तम्
कार्यकार्यं किमपि मनुते नो बुधश्चित्प्रतिष्ठः ॥ १७७

यज्जीवत्वं तदपि न सतः कारणाद्विन्नरूपम्,
नैवास्यातः क्षय उत लयोऽज्ञानमात्राश्रयित्वात् ।
जीवोपाधिर्न सदतिशयो बुध्यते ज्ञानिनैवम्,
स्वः सत्तावानिव न नियतः सम्बिदैवास्य नाशात् ॥ १७८

जीवो ज्ञानात् परमपि च यो दृश्यतेऽज्ञानिदृष्ट्या
ज्ञानी नो वै तमनुत्तमयं पश्यति ज्ञानहेतोः ।
मोक्षे तस्यापि लय इति चेद्भाविकम्प्राप्तमृतेः
स प्राप्येत स्वतः उपशमं कारणे सतस्वरूपे ॥ १७९

नद्यो भिन्नाः सुविदितया स्पन्दमाना यथाब्धौ
 गच्छन्तप्रस्तं त्वविदिततया नामरूपे विहाय ।
 विद्वान् सत्यं परमनुभवनं नामरूपाद् विमुक्तः
 सर्व्वात्मानं परमपुरुषञ्चैति दिव्यं तथैव ॥ १८०

कार्यं यद् यद् यत उदयि तच्छ्रयं याति तस्मिन्
 कार्य्यात्मानं स्तुगुणविगुणाः कारणं न स्पृशन्ति ।
 जीवस्यैवं विलयविषये कारणे कार्य्यनाशम्
 प्राप्य ज्ञानी सकलविरतेः सच्च सम्पद्यते वै ॥ १८१

दृष्टोऽप्याये जगति नियमः कारणे कार्य्यनाशः
 एवं न्यायाद् यदि च विलयः स्यात् स्वभावेन द्वेता ।
 ब्रह्मण्यायात् स्यत उपशमं कारणे कार्य्यजीवः
 ज्ञानेनार्थो न हि चितिमतां नाशमूलेन तेन ॥ १८२

जीवेऽज्ञानं तदुपजनिता संस्कृतिः खल्वनादिः
 तत्स्येनेतं न भवति विना सम्बिद् सत्प्रकाशाम् ।
 नो वस्तूनां लय इव भवेद्धेतुकार्य्यन्याय एव
 दृष्टे कार्य्ये बहुविकरणे मायया सत्यकार्य्ये ॥ १८३

अधुप्रतपन्नाः पृथगिव यथा घूर्णिकलोलफेनाः
नाम्भो भिन्ना ननु विकृतयोऽवस्तव स्तत्त्वतस्त्वे ।
नानारूपः सदुपरि तथा भासमानोऽपि जीवः
सद्भिन्नत्वे किमपि न स सद्वै ततस्तात्त्विकार्थः ॥ १८४

नामाकारौ न च सह सता नो ततः स्तः पृथग्वा
सत्तामात्रं सत उपगतं नामरूपानृततात् ।
रूपास्तित्वे न सदनुमिति भाति सत्येव रूपम्
यद्दृष्टान्तश्चुतिरिह यथा प्राक् सदेवेदमासीत् ॥ १८५

सृष्टेरदौ सदिदमखिलं दृश्यमानं यथासीत्
मपेक्ष्येव यदनृततया नामरूपव्यवस्था ।
सद्वै सत्यं किमपरमथ प्रापनीयं तथान्तं
जीवस्पातः परममयनं केवलं सत्स्वरूपम् ॥ १८६

जीवो भिन्नः सदुपरि यतो बाह्यतो दृश्यमानः
तेन स्पष्टं स्वविकृततया प्रैति सत् तद्विशेषम् ।
पादक्क्षीरे दधि परिणतं गन्धते नो पयोवत्
वाद्यजोवो भवदपि कथं श्रीयते केवलं सत् ॥ १८७

सत्स्याज्जीवो न परिणमनान्मायया दृष्टमेवम्,
नातः स्पृष्टं न च विकृतिमतः सद्धि तज्जीवभावः ।

सन्नित्यं सत्, न सत् इतरैरन्यथाभाव एव

सद्वस्तूनामिव परिणतिं तेन नामोति सत्यम् ॥ १८८

वस्तूनां सा खलु परिणति र्यत्प्रकृत्यान्यथात्वम्,
जाड्ये सा तु प्रभवति न सत्कारणे कार्य्यसृष्टौ ।

कार्य्यापत्ति र्यदसमविधा वस्तुनः सा विवर्त्तः

सोऽसम्बन्धं रचयति सतः सृष्टिमूलस्य भेदैः ॥ १८९

यादृग्, दृष्टे कनकवलये तत्त्वमेकं सुवर्णम्,

नास्याकारो यदुपरचित स्तिष्ठति स्वात्मनैव ।

तादृग्, विश्वं सति न रचितं यद्विवर्त्तात्मकन्तु

नानारूपं स्थितमपि परं ब्रह्म सत्तत्त्वमस्य ॥ १९०

कार्य्यं सर्वं वहिरवगतं केवलं नामरूपम्,

यत्स्वस्थित्या त्वसदपि मृषा कारणे भासमानम् ।

जिज्ञासून् सच्छ्रुतिरपि तथा क्षापयत्येव तत्त्वम्,

कार्य्यै मिथ्या जगदवितथं यत्सता कारणेन ॥ १९१

नानाकारं चिदचिदंखिलं श्रानृतं विश्वमेतत् .
 मायासृष्टिः सदुपरि यतो यैवमाभासमानां । .
 तेनैकान्तं नहि जगदसत्, किन्तु संचास्यतत्त्वम्,
 कार्यै मिथ्या जगदवितथं तत्सत्ताकारणेन ॥ १९१

साधिष्ठानं स्फुरति सकलं नैव मायाप्यमूला
 मायारूपं जगदपि तथा दृश्यमानं सतैव ।
 तेनात्यन्तं जगदिदमसन्नो खणुपञ्च यादृक्
 कार्यार्कारेऽसति जगति सत्कारणं न्वस्य सत्यम्,

विश्वं जीवात्, प्रकृति निखिलं कार्यभूतं ह्युपाधिः
 सत्ता यस्य प्रकृतत इह ज्ञायते नो संतोऽन्या ।
 मिथ्यारूपं हि सदतिशयं वेत्ति किञ्चिदप्यदक्षः
 नान्यत्तत्त्वं किमपि न ततो विद्यते वस्तुभूतम् ॥ १९४

नानारूपं यदिदमुपरि ज्ञायमानं जगत्याः
 अस्वातन्त्र्यात्, कथमपि न सत् तत्, सदाभासमेव ।
 एवं सत्ये प्रकृतिविकृती द्वे मृषा भासमाने
 सन्मात्रतः परमवसिनं तत्त्वमेकं पुषानम् ॥ १९५